

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
навчальної дисципліни «Юридична психологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)

лекція №5 за темою №3 «Психологія особистості злочинця та
злочинних груп»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 08.07.2024 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
ХНУВС Протокол від 27.06.2024 р. № 22

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, канд. істор. наук, ст. наук.
співр. **Надія ДЕМИДЕНКО**

Рецензент:

Професор кафедри психології та педагогіки Харківського національного
університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор
Наталія МІЛОРАДОВА

План лекції:

1. Психологічна характеристика злочинної групи
2. Кримінальна субкультура та її основні елементи

Рекомендована література

Основна

1. Бочелюк В. Й. Юридична психологія : навч. посібн. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
URI:https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/50_1-uridichna_psihologiya-Bocheluk.pdf.
2. Коновалова В., Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник. -2-е видання. Харків. : Право, 2010. 240 с.
URI:https://shron1.chtyvo.org.ua/Konovalova_Violetta/Yurydychna_psykholohiia.pdf
3. Ніколаєнко С. О. Юридична психологія: навч. посібн. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2014. 145 с.
URI:https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/50590/6/Nikolaienko_Yurydychna_psykholohiia.pdf;jses

Додаткова

1. Балабанова Л.М. Кондратова А.В. Формування правосвідомості в процесі професійного становлення особистості. *Право і безпека*, 2010. № 1 (33). С. 179-185. URI:<http://repository.khpa.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/425>
2. Бишевец О. В. Тактико-психологічні засади пред'явлення для впізнання. Форум права, 2015. № 1. С. 24–31.
URI:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21S
3. Демиденко Н., Мовчан С. Вплив психологічного аспекту на формування корупційних нахилів громадян. *Протидія корупції : правове регулювання і практичний досвід*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 3 грудня 2021р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2021. С. 78-81.
URI:<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11227>
4. Медведєв В.С. Кримінальна психологія : Підручник. К.: Атіка, 2014. 368 с.
URI:<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%94%D0%B2+%D0%92.%D0%A1>
5. Цимбалюк, В. І. Роль судово-психіатричної експертизи в питанні оцінки психічного стану особи. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 245-248.
URI:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2014_4_59

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Психологічна характеристика злочинної групи

Як свідчать факти, групові злочини складають від 25% до 30% усіх злочинів (2008-2009 рр.). Найбільш стійкі злочинні групи виникають з метою здійснення розбійних нападів, грабувань, крадіжок та хуліганських дій.

У юридичній психології під **злочинною групою** прийнято розуміти неофіційну сукупність людей, які разом діють та їх дії спрямовані на досягнення кримінальної мети.

Злочинна група – це неформальне антисуспільне об'єднання двох або більше осіб для спільного вчинення злочинів.

За злочини здійснені у складі групи передбачається більш сурове покарання. У психологічному сенсі суспільна небезпечність злочинних груп збільшується внаслідок того, що:

- учасники груп надають один одному психологічну допомогу і підтримку, тому кожен почуває себе впевнено;
- у групі швидше відбувається передача та засвоєння злочинного досвіду;
- учасники групи вбачають у ній можливість захиститися від правоохоронних органів.

Причини об'єднання декількох осіб у злочинну групу:

- 1) неможливість вчинити злочин самому чи складність діяти інакше;
- 2) спільність сформованих антисуспільних (злочинних) інтересів учасників груп;
- 3) особисті неформальні зв'язки і стосунки учасників у минулому;
- 4) на основі неформальних об'єднань у сфері побутового спілкування (за місцем проживання), що виникають завдяки симпатіям, емоційній привабливості, спільності поглядів та інтересів;
- 5) можливість впливу осіб, що мають злочинний досвід і часто виступають ініціаторами створення злочинних груп.

Закономірності функціонування злочинних груп:

- 1) добровільність об'єднання учасників для здійснення злочинної діяльності. Вона безсумнівна навіть у випадках, коли окремі особи залучаються за допомогою психологічного тиску, втягуються в групу проти їх волі, оскільки рішення про свою участь чи неучасть, в результаті, приймається людиною свідомо і самостійно;

- 2) розвиток групи від простого об'єднання двох чи більше осіб для вчинення одиничного злочину (ситуативні та тимчасові групи) до більш складних і організованих форм злочинних об'єднань, діяльність яких стає все більш цілеспрямованою, утаємниченою, жорстокою. Лише в окремих випадках розвиток групи може призупинитися чи зупинитися зовсім (наприклад, при арешті лідера, втраті незамінних учасників, прийнятті деякими учасниками рішення про припинення злочинної діяльності).

Ймовірність саморозпуску злочинної групи слід оцінювати як дуже

низьку, оскільки розрив із групою завжди утруднюється негативним ставленням інших учасників, страхом помсти, розправи та ін.;

3) удосконалення функціонально-психологічної **структури**: склад учасників стабілізується, визначається злочинна спеціалізація (злочинні плани та об'єкти злочинних домагань). Із завершенням інтеграційних процесів в злочинній групі встановлюється жорстка внутрішня організація та система взаємних зобов'язань; чітко розподіляються функції і ролі; визначається система норм і правил поведінки.

Структура злочинної групи – одна з найбільш головних характеристик і може бути описана за допомогою соціометрії, ролей та організаційного підходу. На певному етапі розвитку в організаційній структурі групи з'являється **лідер**, який очолює ієрархію «домінування - підлеглість». Нижче в груповій структурі знаходяться **відповідальні виконавці** – керівники окремих підгруп чи виконавці окремих операцій, що, як правило, мають злочинний досвід та певні організаторські здібності. Підлегле становище в групі обіймають **виконавці**, які спеціалізуються на окремих діях та операціях, реалізуючи лише частину загального групового плану.

Окрім того, у більшості злочинних груп є так звані «**опозиціонери**» - ті, що претендують на роль лідера за своїми особистісними якостями та рівнем домагань, або ж такі, що мали і втратили провідні позиції в групі: вони демонструють готовність замістити лідера, генерують конкуруючі плани та уявлення, прагнучи до створення мікрогруп і т. ін. Незважаючи на це, при вчиненні злочинів «опозиціонери» демонструють конформізм та повну групову ідентифікацію. Приклад (поведінка щурів, ієрархія, експеримент Нансі Дідьє Дезор). Організовані злочинні групи та їх класифікації за віковою ознакою виділяють наступні кримінальні групи: неповнолітніх: - дитячі асоціальні групи (8-11-літні); - підліткові кримінальні групи (11-15-літні); - юнацькі кримінальні групи (15-17-літні). Більшість кримінальних груп складаються з дорослих людей та молоді. Середній вік таких груп становить 20-40 років. Групова злочинність проявляється у двох формах: - проста групова злочинність – злочинний результат досягається узгодженими діями кількох осіб; - організована групова злочинність (мафія) – злочинний результат досягається діяльністю групи осіб, об'єднаних в організацію, яка має структуру, спеціально пристосовану для скоєння злочинів.

У порівняно **простих** організованих злочинних формуваннях відносини учасників будуються за схемою: ватажок - рядові виконавці (як правило, всього від 3 до 10 осіб), причому роль кожного і тут, як правило, заздалегідь визначена. Типовими видами злочинних занять для таких груп є крадіжки, шахрайство, грабежі, розбої, часом бандитизм.

Прості злочинні групи — групи чисельністю 2—4 чоловік, що мають загальну злочинну мету. Структура групи визначається особистісними якостями членів групи (рольовий характер) або характером злочинної діяльності. У цих групах часто немає яскраво вираженого лідера, взаємини носять партнерський і довірчий характер, а рішення про здійснення злочинів приймаються й потім реалізуються спільно.

Організовані злочинні групи – це багаточисельне злочинне співтовариство, яке поєднує у своїх рядах десятки та сотні осіб, які активно займаються злочинною діяльністю. В основі формування організованих злочинних груп знаходяться два принципа: територіальний та етнічний. Територіальні злочинні групи створюються в мікрорайоні, місті, регіоні. Такі угруповання мають назви: “команда”, “бригада” та мають чітку структуру та сувору дисципліну. До структури таких злочинних товариств входять: лідер («авторитет»), збирачі «податі», бійці. Аналогічну структуру має і етнічно організована злочинна група. Але її особливість полягає в тому, що найбільш важні “посади” займають представники відповідного етносу. Так, відомі такі етнічні злочинні угруповання, як чеченська, абхазька, татарська азербайджанська та інші.

Предкримінальні групи — це спільноти неповнолітніх і молоді, які спочатку утворюються не з метою здійснення злочинів, а заради задоволення якихось потреб на емоційно-психологічній основі. Членів таких груп зв'язує спілкування, спільне проведення дозвілля за місцем проживання, навчання або роботи. У переважній більшості це дворові компанії. Для них характерна антигромадська орієнтація й деякі форми девіантної поведінки, хоча до пори до часу вони можуть не робити злочинів. Дворова компанія на етапі свого становлення, є *дифузною* групою: склад її учасників не постійний, серед членів групи немає єдності в розумінні групових цілей і завдань, немає стійкої структури й твердих правил поведінки.

Головна причина прагнення ввійти у дворову компанію - це «психологічна ізоляція підлітка» і необхідність її компенсації. Спонукальними ж мотивами можуть бути й помилкове почуття дорослості, бажання самоствердитися або знайти психологічний захист, мати заступництво, щоб потім через дорослих заступників впливати на підліткове мікросередовище. Механізм формування злочинної поведінки описаний в 40-х роках Едвіном Сатерлендом у *концепції «диференційованих зв'язків»*, або, як її злочинній?образно називають, теорії «дурної компанії». Основні тези: навчання?поведінці вчать, взаємодіючи в процесі спілкування з іншими людьми; чим більш часті й?злочинній поведінці відбувається головним чином у групах; стійкі зв'язки індивіда з моделями злочинної поведінки, тим більша ймовірність того, що індивід стане злочинцем. Предкримінальні групи функціонують не більше трьох років. Багато членів дворової (вуличної) компанії протягом цього часу дорослішають, женяться, міняють спосіб життя. Але деякі розпадаються на прості злочинні групи по 2-5 чоловік або починають входити в організовані злочинні угруповання мікрорайону, міста.

1. **Кримінальна субкультура та її основні елементи**

Субкультура (від лат. “sub” – під) – це частина основної культури. **Кримінальна субкультура** – це духовне життя відносно обмеженої частини суспільства, яка має кримінальну спрямованість та притримується кримінальних традицій і звичок. Кримінальній субкультурі притаманні такі риси, як використання жаргону, татуювань, виконання неформальних норм

поведінки та особливості проведення дозвілля. К.С. об'єднує правопорушників, виступає у якості регулятора їх поведінки. Її небезпека в тому, що вона спотворює суспільну свідомість, трансформує злочинний досвід, розхитує добропорядність населення, блокує процес соціалізації молоді, формує суспільну думку про доцільність порушення певних правових норм (наприклад, відхилення від податку), створює позитивний імідж деяким категоріям злочинців і, навпаки, засуджує громадян, що сприяють правозастосовним органам у їхній затримці.

Специфічним елементом кримінальної субкультури є **стратифікація** – поділ людей на умовні ієрархічні групи у залежності від авторитету, відносно реальної влади в кримінальному середовищі. Наприклад, найбільш чітко стратифікація кримінального середовища представлена в пенітенціарних установах, але вона зберігається й після звільнення з місць позбавлення волі. На вершині піраміди – лідери

1. *Лідери* кримінального середовища і їхніх послідовники (злісні порушники режиму, найбільш агресивні особистості).

2. *Середняки* («мужики») — приймають кримінальну ідеологію, підтримують лідерів матеріально, але активно субкультуру не відстоюють, в основному дотримуються установленого режиму, працюють на виробництві, прагнуть до умовно-дострокового звільнення.

3. *Актив* — представники даної групи порушують одну з головних кримінальних заповідей — не співробітничати з адміністрацією. Тому в соціальному середовищі засуджених вони не мають авторитет, випробовують на собі постійний тиск злісних порушників режиму. Але їх активно підтримує й захищає адміністрація установи, тому з ними змушені вважатися.

4. *Знедолені* — засуджені з найбільш низьким соціальним статусом. Їхній спосіб життя не лише вступає в протиріччя із кримінальною ідеологією, але не схвалюється й адміністрацією установи. Ця група не однорідна: у неї входять засуджені, що допустили порушення обов'язкових кримінальних норм (наприклад, ті, що крали продукти харчування у своїх - «крысятники»); не прийшли «прописки» при надходженні в слідчий ізолятор або колонію; неохайні («чушки»); запідозрені у виказуванні («стукачі»); схильні до мужеложества, вигнані з більш високої групи тощо.

Елементи стратифікації суттєво впливають на психологію особистості та мають ряд властивостей: жорстке поділення на “своїх” та “чужих”; рольові предписання; відповідне клеймування; автономне функціонування кожної страти; субординація в міжособистісних стосунках. Специфічними елементами кримінальної субкультури є: жаргон, кличка та татування.

Жаргон – умовна мова. Головна функція якої скрити від оточуючих змістовність переданої інформації. Сучасний кримінальний жаргон має велику поширеність, проникає у різні інформаційні мережі та використовується не тільки злочинцями, а і співробітниками правоохоронних органів, деякими представниками влади, артистами та ін. Кримінальний

жаргон характеризується своєю неоднозначністю. Так одне і те слово може мати велику кількість синонімів («повія» – 180, «донощик» – 125).

Кличка – персоніфіцирована форма жаргонного звернення до представника кримінального співтовариства. Кличка заміняє не тільки прізвище людині, а закріплює і його соціальний статус. У авторитетного злочинця не може бути ображеної клички. Татуювання («наколка», «регалка», «прошивка») – знаковий, невербальний засіб передачі інформації. Воно має такі характеристики, як зміст злочину, належність до певної страти, злочинну спеціалізацію, спрямованість особистості та інші. Кримінальне спілкування – характеризується специфічними засобами передачі інформації та має поширене застосування серед професіональних злочинців. Класичними формами проведення дозвілля у криміналітета залишаються: картюжні ігри, вживання спиртних напоїв, спілкування з повіями. Вони є постійними клієнтами казіно, клубів стрептизму та інших весільних закладів.

Кримінальна субкультура стрімко розповсюджується у суспільстві. Це є підтвердженням того положення, що вона має інтеграційний характер тобто прагне до об'єднання та згуртованості усіх членів злочинного середовища.

Отже, Кримінальна субкультура деструктивно впливає на правосвідомість громадян, підриває віру у законність, розкладає моральні та етичні норми поведінки і особливо у підлітків та молоді. Можливість використання для цих цілей засобів масової інформації дає кримінальній субкультурі додаткові шанси пропагувати кримінальний взірць життя та втягувати у кримінальні співтовариства нових членів.